

McDONALDS

ANGUS DELUXE THIRD POUNDER

ADVERTISEMENTS

ACTUAL BURGER

- ROTATED TO MOST ATTRACTIVE ANGLE
- SLIGHTLY FLUFFED UP, FOR PICTURE

Marieke van Zanten (Het Overzicht / SBN)

Niks is wat het lijkt

Dat is een levensles die ik gaandeweg wel heb geleerd. De meest zo op het oog harmonieuze en standvastige relaties in mijn omgeving bleken achteraf, op zijn minst gezegd, nogal broos. Een pakje met 400 gram half om half gehakt uit de supermarkt bleek na het in de pan te hebben gedaan toch een netto uitlekgewicht van 200 gram te hebben. De knapperig en smakelijk uitziende hamburger op het display in de McDonald's bleek in het echt een stuk platter en smakelozer te zijn. Op de een of andere manier moet een product altijd beter of mooier worden voorgesteld dan het eigenlijk is. (Misschien geldt dat ook wel voor veel mensen, maar daar laat ik me nu maar niet over uit...) Meestal hou ik daar niet van, het is gewoon wat het is, niet meer, maar zeker ook niet minder. En toch levert de schone schijn soms een fraai plaatje op, tenminste wel in onze bouwgeschiedenis.

Aanleiding tot dit stuk was een voorzichtige aanzet tot een onderzoek naar de aanwezigheid van imitatievensters, geschilderde vensters op blindnissen van gevels. Ik vroeg me af of er nog voorbeelden in Nederland zijn van dichtgemetselde ramen waar een beschildering van een venster (of restanten daarvan) op aangebracht is, vanwege de 19de-eeuwse vensterbelasting. Door zo'n praktische *trompe l'oeil* leek het venster nog in de muur te zitten waardoor het gevelbeeld bewaard bleef, maar er over dat venster geen belasting meer betaald hoefde te worden. Daarover verderop meer, want er zijn talloze voorbeelden in de bouwhistorie te vinden van zaken die gesuggereerd werden of op iets moesten lijken (rijker, beter, mooier of gewoon *anders*) wat ze niet waren.

Een voorbeeld daarvan, met wel weer een heel eerlijke naam, is de 'leugenaar': een gevel waardoor het pand zich voornamer en rijziger presenteert dan dat hij feitelijk is. Het 'oprek-

ken' van de voorgevel kon toch maar mooi met de komst van de lijstgevel in de 18de en 19de eeuw. Het gaf de schijn van een hoog pand dat volgens de laatste mode was ontworpen terwijl er vaak een laat middeleeuwse kap achter verscholen ging. Een voorbeeld is de kap aan de Thorbeckegracht in Zwolle waar ik dagelijks op uitkijk (Afb. 1). Mooi van dit voorbeeld is dat alleen de helft van het pand een leugenaar heeft en de linker zijde ongewijzigd is, zodat het verschil goed te zien is. Naast de lijstgevels zijn ook de natuursteenimitatiegevels niet weg te denken in ons straatbeeld: Bakstenen gevels die bedekt zijn met stuc en schijnvoegen zodat het lijkt dat de gevel is opgebouwd uit dure natuursteenblokken.

Afb. 1: Thorbeckegracht, Zwolle

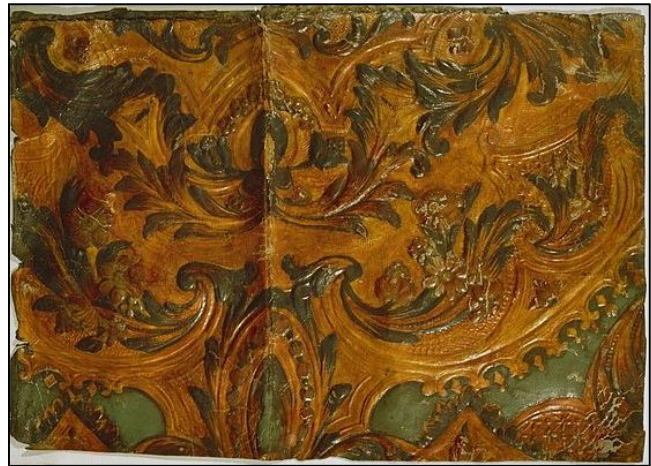
Afb. 2: Goudpatser B.A.

Een ander voorbeeld van schone schijn is 'de patser' (Afb. 2). Wij kennen de patser als benaming voor iemand die opzichtig met geld smijt of met waardevol ogende bezittingen pronkt. Maar oorspronkelijk komt de term uit onze bouwhistorie en wel uit de hoek van het interieur. Het was een ambachtsman in het proces van het vervaardigen van goudleer. Volgens de bronnen werd het leer bewerkt, tot bepaalde afmetingen gesneden en voorzien van een lijmlaag. Hierover werd een dun laagje bladzilver aangebracht dat glanzend werd gewreven, het 'verzilveren'. Op het zilver kwam een eiwitlaag om het zilver te beschermen en daaroverheen werd dan met de hand een vernislaag aangebracht door een zogenoemde 'goudpatser'. En het was die dunne vernislaag die het zilver deed 'veranderen in goud'. De samenstelling van de vernis was dan ook erg belangrijk voor de kleur en de glans en was vaak een geheim recept. Er kwam geen goud aan te pas, alleen een patser (Afb. 3 en 4).

Iedereen kent de voorbeelden van de rijke marmerimitaties en houtimitaties, aangebracht in vele historische interieurs zodat muren, lambriseringen, deuren en lijstwerk lijken alsof ze van het duurste hout of steen vervaardigd werden. Andersom komt ook voor: dat iets goedkoper moest lijken dan het was of moest ontkennen dat het van een bepaald materiaal was vervaardigd. In kasteel Waardenburg zijn in het interieur enkele eikenhouten deurkozijnen geschilderd in een goedkopere houtsoort: grenenhoutimitatie. Toen ik er was heb ik geen foto's genomen dus u moet mij op het woord geloven. Het had alles te maken met de belasting op allerlei soorten luxegoederen in de Franse tijd, waaronder eikenhout ook viel. Op deze manier kon de belastinginspecteur, die langskwam, niet zien dat het hier om eikenhout ging en hoef-

Afb. 3: Goudpatser uit 1700. Gravure van Fougereou de Bondaire

Afb. 4: Goudleer uit Medemblik, eerste helft 18de eeuw, Medemblik [foto RCE]

de een eigenaar geen belasting over dit hout te betalen. Kwetsbaar was het wel en het was oppassen geblazen met de Boothmachine (een voorloper van de stofzuiger die aan het einde van de 19de eeuw zijn intrede deed) voor eventuele beschadigingen aan het schilderwerk. Die beschadigingen moesten snel gerepareerd worden anders ontving je naast de naheffing ook nog eens een boete voor belastingontduiking.

Marmer viel ook onder de belasting van luxegoederen en het is voorstelbaar dat men probeerde deze belasting te ontlopen en toch een luxe uitstraling wilde behouden. Misschien is het mede hierom dat gepolijst, soms veelkleurig hardsteen in de 19de eeuw steeds meer in zwang kwam als vervangende steen voor marmer, toegepast in bijvoorbeeld schouwen. En is het niet ondenkbaar dat om dezelfde reden meer houten schouwen voorzien werden van geschilderde marmerimitatie, want dan ving je twee vliegen in een klap: marmerschilderwerk (hoe vakkundig ook) was goedkoper dan marmersteen en je hoefde geen belasting over het marmer te betalen. De mooiste plek van zo'n marmerimitatieschouw vind ik wel de plaats die normaal gesproken zo goed als onzichtbaar is. Bijna elke schouw met marmerimitatieschilderwerk heeft een plek van circa 15 bij 30 cm aan de onderkant van de dekplaat van de schoorsteenmantel die onbeschilderd is gelaten omdat je die plek toch niet zag. En zolang je niet midden voor de schouw op je rug op de grond ging liggen zodat je de onderkant kon zien, en dat deed je natuurlijk niet als keurige visite, had niemand dat door. Zuinigheid werd dus serieus genomen. Ik doe er expres geen foto bij dan kunt u zelf kijken als u eens een marmerimitatieschouw tegenkomt.

Dan weer even terug naar de vensterbelasting, want dat was de eigenlijke aanleiding. In de Staatscourant van 1822 wordt melding gemaakt van de te betalen belasting voor vensters en deuren die uitkwamen op straten, tuinen, (binnen)plaatsen en vaarten. Ook wel schertsend de 'licht en lucht belasting' genoemd. De hoogte van de jaarlijkse tarieven waren afhankelijk van het aantal inwoners van de gemeente. Hoe meer inwoners hoe hoger het bedrag. Daarnaast telde uiteraard het aantal vensters en deuren dat een huis bezat. Vrijgesteld van de belasting waren vensters en deuren van woningen die beneden een bepaalde huurwaarde lagen en vensters en deuren die kelders en zolders verlichtten. De armsten be-

taalden dus geen belasting over vensters en voor ruimten die niet bewoond werden hoefde ook niet te worden betaald. Daarnaast vielen vensters in fabrieken, scholen en kerken en openbare gebouwen buiten deze belasting.

Een venster in een huis boven een bepaalde huurwaarde in een gemeente met minder dan 5000 inwoners kostte 40 cent aan belasting per jaar. In een gemeente tussen 5000 en 10.000 inwoners kostte dat zelfde venster 60 cent en in een gemeente met meer dan 50.000 inwoners moest 1 gulden en 10 cent worden betaald. Het was dus vrij duur om een groot huis te hebben in een grote stad. Wat opvalt, is dat er niet gesproken wordt over de afmeting van het venster; dat maakte voor de belasting blijkbaar niet uit. Ook wordt niet duidelijk gemaakt wat men onder een venster verstond. Wel is duidelijk dat er flink bezuinigd kon worden wanneer vensters werden verwijderd. Ze konden worden dichtgemetseld. Soms bleven daarbij de vensterbanken zitten zoals het geval in het voormalige gemeentehuis van Sint Pancras (Afb. 5). Soms bleven de omlijstingen behouden en werd de blindnis zoals de rest van de gevel afgewerkt met een stucclaag.

Afb. 5: Raadhuis St. Pancras [foto M.A.C. Polman] Afb. 6: Ganzenmarkt, Utrecht (foto Henk Jansen)

Van vensters die zijn dichtgemetseld en waarvan vervolgens de blindnis beschilderd werd met een *voorstelling van een venster* is veel minder bekend. Het grote voordeel van zo'n schildering is dat de architectuur niet veranderde en er toch geen belasting over dat venster betaald hoefde te worden. Ondanks veel gespeur naar kleur op panden waren mij geen historische voorbeelden bekend. Wel zijn enkele recente voorbeelden bekend, zoals aan de Ganzenmarkt in Utrecht (Afb. 6).

Ik wendde mij tot een aantal collega's waaronder de specialist op het historische kleurvlak, Bert Jonker, en legde hem mijn vraag voor. Hij kende een voorbeeld: het bouwhuis van Nijenhuis te Heino. Hier zijn de onderste ramen van de twee buitenste kloostervensters dichtgezet en geschilderd alsof het venster er nog is. Je loopt er zo voorbij, alleen het ontbreken van een diepe dagkant – het raam ligt in het vlak van de luikspinning – doet iets vermoeden. Als dit inderdaad vanwege de belasting is gebeurd (dat hoeft niet perse) dan telde een kloostervenster misschien wel voor twee vensters, het bestaat immers uit twee boven elkaar geplaatste vensters. Maar dat heb ik nog niet kunnen vinden in archiefstukken.

Afb. 7: Bouwhuis van Kasteel Nijenhuis, Heino

Afb. 8: Van nabij: links het imitatie-onderraam

Enkele collega's kwamen met een sterk voorbeeld van imitatievensters: de Caroluskapel in het voormalige Kartuizerklooster te Roermond (ik kon helaas niet deelnemen aan de SBN-Donateursdag in 2014, u bent er waarschijnlijk heen geweest). De vensters van de kapel zijn niet dichtgezet om belastingtechnische redenen – kerken waren zoals gezegd sowieso ont-heven van deze belasting – maar vanwege de 18de-eeuwse verhoging van de kloostergang aan de buitenzijde van deze muur. Hierdoor werd een aantal vensters doorsneden en deels dichtgezet. Het dichtgezette deel werd voorzien van geschilderde ruiten om het interieur, met het fraaie rococo-plafond, zo min mogelijk te verstoren (Afb 9).

Afb. 9: Caroluskapel van het Kartuizerklooster, Roermond

Afb. 10: De gevels van de bouwhuizen van Kasteel, Groeneveld, Baarn [foto's RCE]

Een ander voorbeeld biedt Kasteel Groeneveld te Baarn. De twee bouwhuizen bezitten allebei een imitatievenster (Afb. 10). Het zijn exacte kopieën van de vensters ernaast, met opvallend nauwkeurig schilderwerk. Er is duidelijk geprobeerd om te verhullen dat het venster is dichtgezet, want de roedenverdeling en de kleurstelling van kozijn en raam komen helemaal overeen. Zelfs de rollaag boven en onder is geschilderd. Het enige dat opvalt is dat er geen diepte in de dagkant is. Opmerkelijk is wel, dat het metselwerk aan weerskanten niet netjes is afgehecht, maar eerder afgezaagd lijkt. Bouwhistoricus Saskia van Ginkel-Meester vond een

kaart van H. Stoopendaal uit 1763 waarop de bouwhuizen staan maar zonder schijnvensters. Later op een 19de-eeuwse foto staan ze er wel op. Zij vermoedt dat de schijnvensters rond 1800 zijn aangebracht omdat de roedenverdeling overeenkomt met die van, de in die periode vernieuwde, ramen van zowel het hoofdgebouw als de beide bouwhuizen.

Af. 11 en afb. 12: Groenevelds imitatievenster, steeds dichterbij. Zelfs de hoekverbinding met deuvels, houtkieren en de schaduwwerking zijn geschilderd [foto's R. Stenvert]

Er zijn overeenkomsten met het Nijenhuis te Heino. Ook daar zijn de imitatie-vensters in het bouwuis aangebracht. Net als in Baarn zitten die op een zeer formele en zichtbare plek. Vandaar, wellicht, dat er veel aandacht aan is besteed. Opvallend is dat er tot nu toe slechts twee voorbeelden naar voren zijn gekomen

Tot zover mijn verkenning van architectonisch bedriegen van vensters en aanverwante. Het is slechts een summiere aanzet en we blijven speuren. Tips over dit soort geschilderde vensters en aanverwante zaken zijn zeer welkom: mvanzanten01@home.nl

Marieke van Zanten

Bronnen: *Staatscourant* 1822; *Wetgeving rakende het Stelsel van Belastingen* 1822; Heesters, J.H.P. *Vier eeuwen behang: de geschiedenis van de wandbespanning in Nederland*, Delft.

Met dank aan Mascha van Damme, Saskia van Ginkel-Meester, Henk Jansen, Bert Jonker, Mariët Polman, Ronald Stenvert, Dirk de Vries voor voorbeelden, suggesties en foto's. Tekstredactie en opmaak John Veerman.